

Проблема великих сільськогосподарських маєтків німецьких землевласників Таврійської губернії в історіографії межі XIX–XX ст. як регіональний компонент історії України

Автор аналізує групу історичних досліджень межі XIX–XX ст., у яких висвітлено проблеми німецької колонізації Таврійської губернії, передусім Криму, з позиції оцінювання процесу утворення значних сільськогосподарських маєтків у регіоні.

Ключові слова: історіографія межі XIX–XX ст., німецька колонізація, Таврійська губернія.

Автор анализирует группу исторических исследований рубежа XIX–XX века, в которых рассмотрена проблема немецкой колонизации Таврической губернии, прежде всего Крыма, с позиции оценивания процесса создания крупных сельскохозяйственных имений в регионе.

Ключевые слова: историография рубежа XIX–XX века, немецкая колонизация, Таврическая губерния.

The author analyzes a group of historical sources of the period of the XIX–XX century, in which the problem of German colonization in the Tavrida province, primarily Crimea, to the position of the evaluation process of the formation of large agricultural estates.

Key words: historiography of the period of the XIX–XX century, the German colonization, Tavrida province.

Дослідження регіональної історіографії є необхідною ланкою у процесі становлення української науки. Історіографія не тільки засвідчує загальний рівень цивілізованості й культури суспільства, але й репрезентує щабель самопізнання й самоствердження соціуму, "... вона дає змогу простежити основні закономірності розвитку тих чи інших країн чи регіонів і водночас реконструювати процес їх "освоєння наукою", "внутрішню логіку" історичного знання..." [7, с. 155]. Історіографію розуміємо не тільки як опис корпусу досліджень певного історичного явища, але як свідоме комплектування ланцюга історичних подій у певний твір, відповідний конкретному історичному регіону [15].

Аналіз проблеми формування значних сільськогосподарських маєтків німців-землевласників у різних регіонах Російської імперії, передусім на півдні України та у Криму, репрезентований вітчизняною та зарубіжною науковими традиціями у значній групі друкованих досліджень, які охоплюють більше ніж півтора століття – з 1840-х до

поч. 2000-х рр. У становленні історіографії цього питання, на нашу думку, чітко вирізняються три великих етапи: 1860–1910 рр., 1920–1980 рр., 1990–2000 рр., що зумовлено соціокультурними обставинами розвою історичної думки.

Аналіз комплексу досліджень, що відносяться до першого з зазначених етапів, дозволяє подивитися на проблему еволюції форм німецького землеволодіння в Криму з позиції сучасників цього процесу, забезпечує реалізацію комплексного підходу до вивчення питання у цілому.

Розгляд публікацій межі XIX–XX ст. з проблеми великих німецьких землеволодінь у Криму здійснюється авторами, котрі вивчають різні аспекти процесів німецької колонізації. Зокрема, Л.І.Дайнеко акцентує увагу на джерелах межі XIX–XX століть у зв'язку із вивченням історії німецьких колоній у Криму з 1787 р. до 1941 р. [10]. У дослідженні Я.Є.Володарського, О.І.Єлисеєвої, В.М.Кабузана за наслідками аналізу дореволюційної наукової бази виділено праці А.О.Скальковського та Д.І.Багалія та зазначено, що основну увагу у їхніх працях приділено вивченню самого процесу колонізації [8, с. 3].

Фундаментальною основою дослідження Ю.М.Лаптева "Німці в Криму: нариси історії та культури" є розвідки, створені до 1917 р. [17]. Дослідники проблем німецьких колоністів С.І.Бобильова, О.В.Замурейцев також використовують матеріали історичних робіт кін. XIX – поч. XX ст. [5; 12].

Але залишається недостатньо вивченим питання висвітлення у дослідженнях межі XIX–XX ст. саме обставин формування значних земельних володінь, які належали вихідцям із німецьких колоній, що обумовило вибір проблематики статті. Її метою є аналіз корпусу історичних досліджень з проблеми утворення великих сільськогосподарських маєтків німецьких землевласників Таврійської губернії шляхом акцентування її регіонального компоненту.

Передусім треба виділити роботи, в яких подано загальний огляд причин, умов та перебігу подій німецької колонізації півдня України, визначено дії імперського уряду щодо розгортання такого процесу.

Для дослідників історичних розвідок з проблематики німецької колонізації важливим є вивчення політики уряду Катерини II, яка саме започаткувала заселення земель іноземцями, щодо цього питання. У праці В.О.Більбасова "Історія Катерини Другої" проаналізовано діяльність уряду імператриці стосовно іноземного заселення [4].

"Еру іноземної колонізації" досліджував також Д.І.Багалій, котрий у праці "Колонізація Новоросійського краю й перші кроки його шляхом культури" розкриває особливості проведення імперської коло-

нізаційної політики та робить висновки про те, що із царювання Катерини II "відкрилася ера іноземної колонізації". Вчений детально коментує зміст маніфестів 1762 і 1763 рр. щодо колонізації та практичні заходи щодо запровадження їх у життя.

Д.І.Багалій відзначив принципову різницю між окремими етапами заселення іноземцями окремих регіонів імперії, констатувавши, що за Олександра I "іноземна колонізація в межах Новоросійського краю розпочалася на принципово нових умовах", коли прийом німців у межі Новоросійського краю отримав принципово інше якісне підґрунтя, ніж раніше. Нові колоністи мали бути заможними господарями, які б володіли певними професіями, маючи при цьому досвід сільськогосподарської чи іншої діяльності. Державними розпорядженнями обмежувався в'їзд кількості колоністів (на рік до 200 сімейств), що надавало можливість влаштувати кожну із родин новоприбулих [2, с. 84].

У історичних дослідженнях, присвячених аналізу подій приєднання Криму до Російської імперії, також міститься аналіз фактів утворення іноземних поселень за часів Олександра I. Серед інших, М.Ф.Дубровін характеризує ці події у такий спосіб: "Лягідне й благодійне правління імператора Олександра I спонукало іноземців, особливо німецьких жителів, переселятися до Росії. Ще 1803 року прибуло до Новоросійського краю до 3000 вихідців з Німеччини та Швейцарії. У наступному році були сформульовано правила для прийому колоністів..." [11, с. 96].

Однією з найбільш ранніх робіт, де презентовано загальну характеристику іноземної колонізації та проаналізовано особливості життєдіяльності колоністів, є історичний опис О.А.Клауса "Наші колонії: досвід та матеріали з історії та статистики іноземної колонізації в Росії". Автор виокремлює різні періоди німецької колонізації на південь України, зазначаючи, що "перші поселенці були буйними, безпутними, майже збіднілими покидьками..." [14, с. 387]. О.А.Клаус звертає увагу на причини нерідко негативного сприйняття місцевим селянством методів господарювання іноземців, що було одним із факторів нерівномірного розвитку господарств [14, с. 247].

Загальні уявлення про історичний розвиток німецьких колоній знаходимо у наукових роботах О.О.Веліцина "Німецькі колонії на півдні Росії", "Німці в Росії: нариси історичного розвитку і справжнього становища німецьких колоній на півдні та сході Росії", що є базовими для вивчення німецької проблематики у цілому.

Характеризуючи німців-колоністів, О.О.Веліцин робить такий висновок: "Добробут проглядається у всіх проявах колоніального життя <...> Є колоністи, як, наприклад Фейн і Люстіх, які володіють 300000

десятин" [6, с. 11]. Автор подає також статистичні показники кількості німецьких поселенців на 1841 р., відомості про доходи німецьких колоністів різних губерній Російської імперії, зокрема Таврійської, аналізує загальний стан та форми хазяйнування у сільсько-господарських маєтках німців-землевласників. О.О.Веліцин вказує на процес соціального розшарування у середовищі колоністів, фіксує появу великих господарств до початку 1840-х рр. "... Всього колоністами доходу отримано було у 1841 р. 894,84 крб. Найбагатшим виявився Хортицький менонітський округ – 160 крб 70 коп. чистого прибутку на родину, потім необхідно назвати Молоканський колоністський округ – 151 крб 70 коп. <...> Такий квітучий стан колоній <...> роз'яснює нам той факт, що вже у 1841 році окремі колоністи володіли значними маєтками..." [6, с. 131].

Таким чином, О.О.Веліцин відмічає здатність колоністів до інтенсивної господарської діяльності, що сприяло зростанню їхнього добробуту та майнового статусу.

К.В.Ханацький, після відвідин німецьких поселень, в історико-статистичному огляді відзначив: "... Все або майже все, висловлене на похвалу молоканських колоній порівняно із поселеннями росіян та малоросіян, більш-менш справедливо. Віддаючи належне німцям, не слід забувати, що кожна сім'я, крім одноразової допомоги грошима, землеробським знаряддям, худобою й іншим, отримала у власність 60–65 десятин кращої землі, позбавлення від натуральних чи грошових податків на тривалі строки чи назавжди. Особливо важливим було звільнення від рекрутчини: родина не втрачала назавжди або на тривалий час кращих здорових робочих рук, цього надзвичайно важливого привілею не мало інше селянське населення..." [19, с. 135].

Майже у всіх дослідженнях кін. XIX – поч. XX ст. особливу увагу приділено економічному становищу німецьких колоній та характеристиці окремих господарств. У історико-краєзнавчому нарисі О.Чеглока (О.О.Усова) вміщено характеристику умов використання найманої праці в німецьких землеволодіннях. Автор вважає, що "... у найсприятливіші умови поставлені німці, котрі при заселенні отримують 70 десятин землі. Більшість з них мають у власності великі земельні ділянки..." [20, с. 59], та акцентує увагу на розвитку тваринництва як форми господарської діяльності, що " є дуже успішною у німців ..." [20, с. 58]. Слід зауважити, що цей автор виступає з критикою щодо умов найманої праці у німецьких землевласників: "... Робота триває від сходу до заходу, у німців жнивної пори й у місячні ночі..." [20, с. 57].

Деякі умови сільськогосподарської діяльності німців-колоністів описано у довідковому виданні, підготовленому О.М.Орловською:

"Інші мешканці кримських степів – росіяни і німці – живуть краще порівняно з татарським населенням <...> Деякі хлібороби не обробляють землю самотужки, але віддають її у оренду..." [16, с. 53–55].

Певні аспекти сільськогосподарської діяльності німецьких колоністів висвітлено у нарисах О.С.Астахова "Сільське господарство у Сімферопольському повіті", де вміщено відомості щодо особливостей економічного розвитку повіту та акцентовано увагу на німецьких господарствах: "У німців худоба краще утримується, приміщення для робочих коней і корів кам'яне, просторе, тепле, чисте..." [1, с. 62].

Також розвідка О.С.Астахова містить відомості щодо вартості робочого дня найманих працівників у деяких значних "економіях", ці факти даються у співставленні із загальною вартістю робочого дня у інших повітах Таврійської губернії. О.С.Астахов відмічає, що "... праця дворових робітників, які виконують свої обов'язки щодня (також у свята) (догляд за худобою тощо) коштує близько 17 коп. на день. Для польових робітників, <...> котрі працюють близько 260 днів на рік, вартість їхнього розрахунку сягає 23 коп. на день, внаслідок чого й для усіх підвищується розмір платні; тому й загальна праця робітника є значно дорожчою, отож дорослий працівник отримує на рік близько 90 крб..." [1, с. 62].

Особливу увагу О.С.Астахов приділяє умовам життя й праці найманих працівників у економіях великих землевласників, зокрема родини Шлеє.

Досить нечисленною є група розвідок, присвячених аналізу стану господарювання окремих родин. У ній можна виділити працю А.В.Гібер фон Грайнфенфельса "Розведення коней у маєтках спадкоємців Фальц-Фейнів Дніпровського повіту" [8]. У цьому нарисі вміщено опис форм сільськогосподарської діяльності Фальц-Фейнів, котрі були великими землевласниками різних повітів Таврійської губернії, сприяли економічному процвітанню краю. Однією з прибуткових форм господарювання у маєтках Фальц-Фейнів було конярство, досягнення у цій сфері отримали визнання у формі нагород на міжнародних виставках.

Усе вищевикладене дозволяє дійти висновку, що комплекс історичних праць, видрукованих наприкінці XIX – на поч. XX ст., дозволяють дослідити історію еволюції німецького землеволодіння у Таврійській губернії, передусім у Криму, від періоду виникнення німецьких поселень до виокремлення великих сільськогосподарських маєтків. Найбільш змістовними є публікації О.О.Веліцина, О.А.Клауса, Д.І.Багалія, де процес німецької колонізації проаналізовано від початкового етапу до моменту соціальної диференціації у середовищі колоністів.

Досить важливими є й видання, де містяться характеристики форм сільськогосподарської діяльності в окремих маєтках німців-землевласників (А.В.Гібер фон Грайфенфельс, О.М.Орловська, О.Чеглок та інші).

Перспектива дослідження полягає у поглибленому аналізі історіографії щодо проблеми формування значних сільськогосподарських маєтків німців-землевласників у Таврійській губернії, у ретельному поетапному вивченні наявного корпусу джерел у відповідних хронологічних межах.

Література

1. Астахов А. С. Сельское хозяйство в Симферопольском уезде / А. С. Астахов. – Симферополь : Типография СПИРО, 1902. – 178 с.
2. Багале́й Д. И. Колонизация Новороссийского края и первые шаги его на пути культуры: исторический этюд / Д. И. Багале́й. – К. : Типография Корчак-Невицкого, 1889. – 115 с.
3. Барбашина Э. Р. Региональные этносоциологические исследования: методологические предпосылки организации и координации / Э. Р. Барбашина // Российские немцы: проблемы истории, языка и современного положения. – М. : Готика, 1996. – С. 493–509.
4. Бильбасов В. А. История Екатерины Второй / В. А. Бильбасов. – Берлин : Изд-во Ф. Готтгейнера, 1900. – 839 с.
5. Бобылева С. И. Причины миграции немецкого населения на Украину в XVIII – первой пол. XIX вв. / С. И. Бобылева // Вопросы германской истории; украинско-немецкие связи в новое и новейшее время / ред. кол.: С. И. Бобылева (отв. ред.) и др. – Днепропетровск : ДГУ, 1995. – С. 30–42.
6. Велицын А. А. Немцы России: очерки исторического развития и настоящего положения немецких колоний на юге и востоке России / А. А. Велицын. – СПб., 1893. – 282 с.
7. Верменич Я. Регіональна історіографія: зміст і структура поняття / Я. Верменич // Історіографічні дослідження в Україні : збірник наук. праць редкол. : Ю. А. Пінчук (відп. ред.) та ін. – К., 2002. – Вип. 11. – С. 250–258.
8. Володарский Я. Е. Население Крыма в конце XVII – конце XX веков [Электронный ресурс] / Я. Е. Володарский, О. И. Елисеева, В. М. Кабузан. – Режим доступа:
http://tavrika.wz.cz/books/vodar_nk/html/contents.htm – Назва з екрана.
9. Гибер-фон-Грайфенфельс А. В. Коневодство и коннозаводство в имениях наследников Фальц-Фейна Таврической губернии Днепропетровского уезда / А. В. Гибер-фон-Грайфенфельс. – Перекоп, 1903. – 21 с.

10. Дайнеко Л. И. О немецких колониях в Крыму (1800–1918) / Л. И. Дайнеко // Известия Крымского республиканского краеведческого музея. – 1993. – № 3. – С. 31.
11. Дубровин Н. Ф. Присоединение Крыма к России: 1775–1777 / Н. Ф. Дубровин. – СПб. : Типография Императорской Академии наук, 1889. – 903 с.
12. Замуруйцев О. В. Німецькі колонії Півдня України у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. : дис. канд. істор. наук : спец. 07.00.01 / Замуруйцев Олександр Володимирович. – Черкаси, 2009. – 275 с.
13. История дореволюционной России в дневниках и воспоминаниях : в 6 т. – М. : Книга, 1981.
Т. 3. – 1981. – 375 с.
14. Клаус А. А. Наши колонии: опыт и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России / А. А. Клаус. – СПб. : Типография В. В. Нусвальта, 1869. – 516 с.
15. Кроче Б. Теория и история историографии / Б. Кроче. – М. : Мысль, 1998. – 315 с.
16. Крым / сост Е. Н. Орловская. – М. : Типография И. Д. Сытина, 1911. – 216 с.
17. Лаптев Ю. Н. Немцы в Крыму: очерки истории и культуры / Ю. Н. Лаптев. – Симферополь : Таврия-плюс, 2006. – 256 с.
18. Репнининг В. Немцы и в Крыму немцы / В. Репнининг // День. – 2001. – № 179. – С. 5–8.
19. Ханацкий К. В. Памятная книга Таврической губернии за 1889 год / К. В. Ханацкий. – Симферополь : Типография газеты "Крымъ", 1869. – 503 с.
20. Чеглок А. Красавица Таврида / А. Чеглок. – М. : Изд. К. И. Тихомирова, 1910. – 155 с.